

XVII. YÜZYILIN BAŞLARINDA HARPUT MUKATAATINA AİT BİR İCMAL MUHASEBE DEFTERİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet ÜNAL*

Mukataa, genel olarak, geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan devlet hazinesine alınan vergi ve gelir kaynaklarına denmektedir. Timar sisteminin uygulandığı yerlerde, hükümet, madenler, ziraat işletmeleri ve gümrük gelirleri gibi gelir kaynaklarını dirlik olarak tevcih etmeyip, **mukataa** adı altında merkez hazinesine almaktadır⁽¹⁾. Bunlara mukataanın çeşidine göre, **ihtisab mukataası**, **cizye mukataası**, **boyahane mukataası**, **gümrük mukataası**... vs. gibi adlar verilmektedir. Öte yandan **mukataa** tabiri, belirli bir sancaktaki merkeze alınan bütün vergi ve gelir kaynakları ifade etmek için de kullanılmaktadır. Meselâ bu yazımızda inceleyeceğimiz vesikalarda Harput Sancağı'ndaki merkeze ayrılan gelirlerin tamamına **Harput mukataası veya mukataât-ı Harput** (Harput mukataaları) denilmektedir. Bu durumda **mukataa** deyimi ile bir sancakta bulunan bütün mukataalar kastedilmiş olmaktadır.

Öte yandan **mukataa** bir işletme biçimidir. İşletme işi iki yolla olmaktadır: **Mukataa**'ya **iltizam**'a verilmekte, ya da bir devlet memuru tarafından işletilmektedir. İltizama verme **müzayede** ile oluyordu. **Mukataa**, başşehirde veya ilgili kadılıkta müzayedeye konuluyor, devlet hazinesine en yüksek parayı vermeyi teklif ve taahhüd eden kişi iltizamı alıyordu. En yüksek parayı teklif etmenin yanında hazineye yatırılacak peşin miktarı da müzayede işleminde önemli rol oynuyordu. Peşin miktarının fazla oluşu tercih sebebi idi. Çünkü mukataanın iltizama verilmesindeki en büyük âmil, hazineye bir an önce nakit para girişini sağlamaktı.

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

(1) Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, II, İstanbul 1977, s. 294, 334 vd.

Mukataayı iltizama alan kişiye **mültezim** denirdi. İltizam müddeti 3 yıl idi. Şayet muzâyedede mukataayı iltizama alan çıkmazsa bu takdirde devlet, mukataa gelirinin toplanmasını **ulûfelü** bir memura havale ederdi. Bu tür mukataalar **«ber-vech-i emânet»** idare olunurdu. Bu arada mukataa tekrar iltizama verilecek olursa, emanet ile idare olunduğu son yılın hâsılı (geliri) muzâyede esnasında en düşük gelir kabul edilirdi. Çok defa emanette iken mukataayı iltizama alanlar bu **ulûfelü** memurlar olurlardı⁽²⁾. Öte yandan iltizam işini yürütenler veya mukataayı yeni iltizam edenler sonraki üç yılın iltizamını da aynı şartlarla almak isterlerdi. O andaki mâlî ve siyasî vaziyete göre devlet, iltizamı aynı şartlarla verebileceği gibi hazineye gereken peşin miktarının artırılmasını da isteyebilirdi⁽³⁾.

Diğer taraftan mukataayı **«ber-vech-i emânet»** yürüten ve kendisine **emin** denilen kişiler de devlet hazinesine her yıl için belli bir meblağ ödemek zorunda oldukları gibi, bir miktar peşin de yatırmakla yükümlüydüler.

Bir sancağın mukataalarını iltizama alan veya emanet suretiyle işleyen kişiler de mukataaları meydana getiren her bir mukataayı mahallindeki kadılıkta muzâyedeye çıkararak iltizama verirlerdi. Bu muzâyede sonunda mukataaları iltizama alan kişilere ise kadı tarafından bir **tezkere** verilirdi⁽⁴⁾. Söz konusu tezkerede bu kişilerin mukataayı hangi şartlarla aldıkları ve ne suretle ödemede bulunacakları etraflıca kaydedilmektedir.

-
- (2) Halil Sahilloğlu, «Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Darphane Mukataaları», İ.Ü. İktisadi Fakültesi Mecmuası, XXIII/1-2, (1962), s. 147; ayrıca M. Akdağ, aynı eser, s. 347.
- (3) «Sebeb-i tahrir-i kalem ve mücib-i tastir-i hurûf oldur ki, mukataa-yı hasadan Harput aslarının atik ve cedidi ...Harput sâkinlerinden dergâh-ı âli kullarından Hüseyin Bey uhdesinde ve iltizamında olub lâkin senesi temâm ve müddet-i iltizâmı âhir olmakla hâliyâ dergâh-ı âli sipahilerinden kâdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Seyyid Mustafa Ağa zide mecdûhu divâna gelüp arz-ı hâl sunup Harput mukataası sene-i sâbık üzere bana virilürse kabûl iderim diyü tâlib ve ragıb olduğu eclden... Diyârbekir hazinesine dört bin riyâlî gurus ber-vech-i peşin virmek şartı ile mûmâlleyh Mustafa Ağa'ya virilmesi lâzım gelmeğın...», Harput Şer'iyye Sicili, No. 384, s. 234, h. 1
- (4) «Vech-i tahrir-i tezkere budur ki, nefis-i şehirde vâki» olan boyahâne ve ihtisâb işbu mâh-ı Cemaziyel-evvel'in guresinden sene-i kâmile varıncaya dek işbu hâfız-ı temessük Esseyid Bekir Çelebi'ye beher aylığı yetmiş gurus ber-vec-i ihtisâb iltizama virilüp mâh ve mâh edâ itmek kavliyle mezkûr boyahane ve ihtisabi kabûl idüp eğer bir kimesne ziyâde iderse virilmeyüp bu minvâl üzere Esseyid Bekir Çelebi'ye virilmeğın zabt-u tassarruf için yedine tezkere virildi. Tahriren fi evâil-i şehri Cemaziyyel-evvel sene 1042, Kâim-i makâm-ı livâ-i Harput». Harput Şer'iyye Sicili No : 386, s. 429, h.1.

Bir sancağa ait mukataalar sadece bir kısım **cizye**, **tamga**, **bâc**(⁵) gibi vergi kaynakları ve **tabakhane**, **şemhane** (mumhane) ve **boyahane**(⁶) gibi işletmelerden meydana gelmemektedir. Mukataaya, o sancaktaki padişah hasları (havâss-ı hümayûn) olarak ayrılmış bulunan köyler de dahildir. **Havâss-ı Hümayûn Eminleri**, bu köylerin vergilerini de toplamak hakkına sahiptirler. Ancak uygulamada **mukataa emini**, padişah haslarına dahil köylerin vergilerini de iltizama verebilmektedir(⁷).

Bir sancağa ait mukataayı iltizama alan mültezim, peşinatı hazineye yatırdıktan sonra, mukataa gelirlerinin tahsiline girişir. İltizam müddeti bitiminde, eyalet defterdarı önünde yapılan muhasebe sonunda, peşinattan sonra hazineye borçlu olduğu meblağı da ödeyerek hesabı kapatır. Öte yandan mukataayı emanet suretiyle yürüten de hazineye belirli bir peşini ödemek zorundadır.

Bu arada devlet, çeşitli giderleri için, **emin** olan kişilerden mukataa gelirine mahsuben, zaman zaman para isteyebilir. Bunun için iltizam veya emanet süresinin dolmasını beklemesi gerekmez. Emin veya mültezim olan kişiler, padişah, veziriâzam ve beylerbeyi gibi idarecilerin emri üzerine çeşitli yerlere ödemelerde bulunurlar. Bu gibi perakende ödemeler karşılığında kime, ne zaman ve ne miktar ödemede bulduklarını belirtir bir makbuz alırlar. Bu makbuzlar, iltizam müddeti sonunda eyalet defterdarı huzurunda yapılan hesaplaşma (hîn-i muhasebe) sırasında ibraz edilerek, makbuzda kayıtlı miktar borçtan düşülür. Yapılan işlemler bir kesin hesap bilançosu haline getirilerek defter şeklinde tanzim edilir. Defterin en üst sayfasına bir **telhis** eklenerek durum padişaha arz edilir. Telhiste(⁸) mesele özetle anlatılarak, mukataayı yürütenin yaptığı ödemeler ve kalan borcu hakkında bilgi verilir.

(5) «Vech-i tahrir-i tezkere budur ki, işbu Harput haslarına tâbi olan bâc-ı übûr ve tamga-yı siyah hâfız-ı temessük Hüseyin Çelebi ve Hüseyin Çelebi b. Kara Bekir ve Mehmed Çelebi b. Kapucuzâde'ye ber-vech-i iştirâk 1250 guruşa iltizama virilüp...», Harput Şer'iyye Sicili No : 384, s. 78, h.2.

(6) Bkz. 1 nolu dipnot.

(7) «... 1077 senesine mahsûb olmak üzere Harput mukataası emini olan kîdvetü'l-emâsil ve'l-akrân Ahmed Ağa zîde kadrehu divân-ı Amîd'e arz-ı hâl sunup mûmâileyhden ba'zı kimesneler ba'zı karyeleri iltizam idüp ve deruhde eyledükleri malları taleb eyledükde virmekde ta'allül eyledüklerin bildirüb şer'le tahsil itdirilüb inâd ve muhâlefet olunmamak bâbında buyruldu iltimas itmeğin tahrir olunub...», Harput Şer'iyye Sicili No : 278, s. 81, h.2.

(8) Telhisler ve önemi için bkz. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı Tarihine Ait Belgeler : Telhisler (1597-1607)**, İstanbul 1970.

İşte bu yazımızda ele alacağımız İcmâl Muhasebe Defteri de böyle bir işlemin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Konuya girmeden önce İcmâl Muhasebe Defterleri hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

İcmâl Muhasebe Defterleri veya Muhasebe Defterleri Başkanlık Arşivi'ndeki vesikaların mühim bir gurbunu oluşturmaktadır. İktisadî ve mâlî tarihimizin ortaya konmasında faydalanılacak en müşahhas veriler bu defterlerde bulunmaktadır. Muhasebe Defterleri, imparatorluğa veya eyaletlerine şamil Bütçe Defterlerine benzerler. Osmanlı bütçeleri ise modern anlamda bir bütçe özelliği taşımazlar. Bunlar, bugünkü anlamda istikbale matuf gelir ve harcamaların nasıl ve ne şekilde yapılması gerektiğini gösteren bir plan olmaktan çok hazinenin masraf ve gelirlerinin muhasebesinin özeti'dir. Bundan dolayı modern bütçeden çok, kesin hesap kanununa benzerler⁽⁹⁾. İcmâl Muhasebe Defterleri de tıpkı Bütçe Defterleri gibi, belirli bir döneme ait gelir-gider hesap özetlerinin yer aldığı bir dönem sonu kesin hesap bilançosu gibidir. Bu defterlerde harcamalar ve ödemeler, bitmiş olan sene içerisinde tutulan defter ve makbuzlardan özetlenerek hazırlanmıştır.

Elimizde bulunan İcmâl Muhasebe Defteri 19 Mayıs 1605 (gurre-i Muharrem 1014) - 8 Mart 1609 (gayet-i Zilhicce 1017) tarihleri arasını ihtiva eden Harput Sancağı mukataatına ait bir defterdir. Başbakanlık Arşivi'nde Mâliyeden Müdevver Defterler tasnifinde 7287 numarada kayıtlıdır. Tamamı 11 sayfa olan defter 15,5x42 cm. ebadındadır. Ancak defter 6. sayfadan başlamaktadır. Defterin orta sayfasında Erzurum kalesi muhafızlarının mevaciclerinin ödenmesine dair Harput Sancakbeyi ve aynı zamanda mukataa emini olan **İbrahim Bey**'e hitaben yazılmış bir fermân bulunmaktadır. Fermanın arkasına (zahrına) bazı hesap işlemleri kaydedilmiştir. 7. sayfada güzel bir nesihle yazılmış bir telhis yer almaktadır. Defterin diğer sayfaları siyakatla yazılmıştır. Rakamlar da çok defa divan rakamlarıdır. Ancak bazı yerlerde divan rakamlarının altına normal rakamlarla karşılıkları da yazılmıştır. Defterin birçok yerinde hesapların kontrol edildiğini belirten **sah** işareti bulunduğu gibi, bazı sayfalarda defterdârın pençeye benzer imzası da bulunmaktadır.

Defterin İncelenmesi

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız İcmâl Muhasebe Defterinin 7. sayfasındaki telhise göre, bir süre önce (bundan akdem) Harput Sancakbeyi olan **İbrahim Bey**, Harput mukataatına 19 Mayıs 1605 (gurre-i Muhar-

(9) Halil Sahillioğlu, «Osmanlı İdaresinde Kıbrıs'ın İlk Yılı Bütçesi», **Belgeler**, IV/7-8, (1967), s. 1-2.

rem 1014)'den 8 Mart 1609 (gayet Zilhicce 1017)'a kadar dört sene müddetle «**emin ve nâzır**» olmuştur. **İbrahim Bey**, her yıl için 24.000 guruş olmak üzere toplam 96.000 guruşu hazineye yatırmak üzere taahhüde bulunmuştur. Yine telhise göre **İbrahim Bey**'in emniyeti sırasında yaptığı ödemeler aşağıdaki gibidir :

— Diyarbekir hazinesine yatırılan ⁽¹⁰⁾	:	32.000 guruş
— Serdâr-ı sâbık Sinan Paşa ⁽¹¹⁾ zamanında sefer-i hümâyun hazinesine yatırılan	:	1.124.683 akça
— Serdar-ı sâbık merhum vezir-i âzam Murâd Paşa ⁽¹²⁾ zamanında Halep'de yatırılan	:	393.316 akça
— Evâmîr-i şerîfe ile Erzurum kalesi merdan ve azeblerinin mevacibleri için	:	1.468.320 akça
— Evamir-i şerife ile bazı ihracata yatırılan	:	1.159.240 akça
TOPLAM		4.145.559 akça
Kalan borç		934.440 akça
Guruş olarak		11.680,5 guruş ⁽¹³⁾

Hesaplama da guruş 80 akça olarak alınmıştır. Ancak telhiste, **İbrahim Bey**'in kalan borcu olan 934.440 akçanın 11.800 guruş ettiği belirtilmektedir ki, buna göre 1 guruş 79,189831 akça olmaktadır. Bu durumda hesaplamada hatta yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü **İbrahim Bey**'in çeşitli tarihlerde ödediği 4.145.559 akça 51.819,5 guruş tutmaktadır. Buna Diyarbekir hazinesine yatırdığı 32.500 guruş ilave edilirse 84.319,5 guruş olur. Toplam borcu olan 96.000 guruştan çıkarılırsa geriye 11.680,5 guruş kalır ki, bu da guruşun 80 akça üzerinden hesap edildiğini ortaya koyar. Nitekim defterin birçok yerinde guruşun 80 akça üzerinden hesap edildiği görülmektedir. Meselâ 6. sayfada **İbrahim Bey**'in her yıl ödemek zorunda olduğu 24.000 gu-

(10) Karşılığında Diyarbekir defterdarı **Osman Efendi**'den tezkere alınmış, bkz. Ekler (MM 7287, s. 8).

(11) **Cigala-zâde Sinan Paşa**. Nitekim defterin 10. sayfasında «**derzamân-ı merhûm Cigala-zâde serdâr-ı sâbık...**» kaydı bunu göstermektedir. 5 Şubat 1604 (4 Ramazan 1013)'te Safevîler'e karşı **Şark Serdârlığı**'na tayin olunan **Sinan Paşa**, Safevîler karşısında beceriksizliği yüzünden mağlub olarak önce Van'a çekilmiş, daha sonra Diyarbekir'e gelmiş ve 2 Aralık 1605 (21 Recep 1014)'te burada ölmüştür. Bkz. İsmail H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, İstanbul 1972, s. 232-233, 236, 245.

(12) **Kuyucu Murad Paşa**. 15 Haziran 1607 (19 Safer 1016)'de Celâlîler üzerine serdâr olan vezir-i âzam **Murad Paşa Celâlîler**'i ve **Canpulatoğlu Ali Paşa** isyanını bastırdıktan sonra 9 Kasım 1607 (19 Recep 1016)'de Halep'e gelmiştir. Bkz. İ.H. Danişmend, aynı eser, III, s. 249-250.

(13) Telhise göre 11.800 guruş.

ruş 1.920.000 akça tuttuğu görülmektedir. Aslında **İbrahim Bey**'in yaptığı ödemelerin toplamı 84.319,487 akça tutmaktadır. Yine aynı sayfadaki kayıda göre **İbrahim Bey**'in kalan borcu 934.441 akça kabul edilerek aradaki 0.13 akçalık fark kapatılmıştır.

Defterin 6. sayfasında **İbrahim Bey**'in 1014 yılına ait olarak yaptığı ödemelerle ilgili hesaplar yer almaktadır. Buna göre 1 yıl için 24.000 guruş (1.920.000 akça) ödemek zorunda olan **İbrahim Bey**, muhtelif tarihlerde hazineye toplam 1.108.466 akça yatırmıştır. Geriye 811.534 akça borcu kalmıştır. Bu da 10.404 guruş tutmaktadır. Bu defa guruş 78 akça üzerinden hesap edilmiştir. Çünkü devlet para işlemlerini yürütürken hazine lehinde tasarrufta bulunarak altın ve guruşu daima 2 akça eksiğine kabul etmektedir. Sayfanın alt kısmında yer alan kayda nazaran **İbrahim Bey**, 15 Aralık 1604'te (1013 Recebinin 20. günü), yani emanet müddetinin başlamasından önce Diyârbekir hazinesine 2000 guruş peşin ödeme yapmıştır. «**Kanun-ı kadim üzere**» sene sonunda bu meblağ borcuna mahsub olduğunda (7 Mart 1606/27 Şevval 1014) **İbrahim Bey**'in borcunun 8.404 guruş kaldığı belirtilmektedir.

Defterin 8. sayfasındaki muhasebe icmâlîne göre 4 sene için 96.000 guruş borcu olduğu belirtilen **İbrahim Bey**'in yine çeşitli tarihlerde yapmış olduğu ödemeler kaydedilmiştir. Osmanlı muhasebe tekniğine göre 96.000 guruş yazıldıktan sonra «**vuzi'a-min-zâlik**» (bundan çıkarıldı) başlığı altında **İbrahim Bey**'in Diyârbekir hazinesine 32.000 guruş yatırdığı ve karşılığında Diyârbekir defterdarı **Osman Efendi**'den tezkere aldığı belirtilmiştir. «**El-bâkî**» (kalan) başlığı altında ise geriye kalan borcu olan 63.500 akça kaydedilmiş ve 5.080.000 akça tuttuğu «**minhâ**» (bundan) başlığı altında yazılmıştır. «**min-zâlike'l-bâkî**» başlığı altında **İbrahim Bey**'in yukarıda belirtildiği gibi, Serdâr **Sinan paşa** ve serdâr vezir-i âzam **Murad Paşa** zamanlarında ordu-yı hümuayûn hazinesine yatırdığı meblağlar ile «**teslimât-ı saire**» başlığı altında muhtelif tarihlerde ödediği meblağlar çıkarılarak geriye 834.441 akça kaldığı «**sahhü'l-bâkî**» başlığı altında kaydedilmiştir (Bkz. Ekler).

Öte yandan defterin 9. sayfasında **İbrahim Bey**'den ilk defa «**emin-i mültezim**» diye bahsedilmektedir. Bu deyim emanet üzere mukataayı işlemler için, emanet müddeti devam ederken mukataayı iltizama aldıkları takdirde kullanılmaktadır. Bu durumda **emin** olan kişi mukataayı götürü olarak almış oluyordu⁽¹⁴⁾. Buna göre **İbrahim Bey**, Harput mukataasını iltizama almış demektir. Nitekim aynı sayfada «**an gurre-i Muharremi'l-harâm sene 1014 ilâ gayet-i Zi'l-hicce sene 1016 fi selâse sinin**» kaydına nazaran iltizam

(14) Akdağ, aynı eser, s. 347.

müddetinin üç yılı kapsadığı görülmektedir. Fakat her nedense bu sayfaya başkaca bir şey yazılmayarak 10. sayfaya geçilmiştir. Burada Harput mukataasını 3 yıllığına **deruhde** eden **İbrahim Bey**'in «**şart-ı iltizâm**»ı mücibince 3 yıl için 72.000 guruş yani 5.760.000 akça ödeyeceği belirtilmiştir. Halbuki yukarıda bahsedilen telhiste ve 8. sayfada **İbrahim Bey**'in 1014 ilâ 1017 yıllarında 4 yıl için «**emin ve nâzır**» olduğu belirtilmektedir. Burada ise sadece 1014 Muharremi'nden 1016 Zilhiccesi'ne kadar olan süreden bahsedilmektedir. Öte yandan 1014, 1015 ve 1016 tarihlerinde **İbrahim Bey**'in yaptığı çeşitli ödemeleri gösteren kayıtlar yer aldığı halde 1017 yılında ödeme yapıldığına dair herhangi bir kayda rastlanmamaktadır.

Defterin 11. sayfasında «**el-mevâcibât**» başlığı altında **İbrahim Bey**'in Harput ve Erzurum kalelerinin «**merdân ve azaban**»ının mevâcibleri için yaptığı muhtelif ödemeler kaydedilmiştir. Buna göre toplam 737.679 akça ödendiği görülmektedir. Yine aynı sayfada «**teslimât-ı sâire**» başlığı altında Erzurum kalesi anbarına alınan buğday, hassa develer ve çeşitli mühimmat giderleri için yapılan harcamalar kaydedilmiştir.

Diğer taraftan defterin ortasında yer alan ve **İbrahim Bey**'e hitaben yazılmış olan fermanda⁽¹⁵⁾ ise Erzurum kalesi müstahfızları kethüdası olan **Abdullah**'ın ordu-yı hümâyûna gelip arzuhal sunduğu belirtilerek, çeşitli sebeplerle ödenememiş olan 418 nefer mustahfızın 11 **kıst** (taksit)⁽¹⁶⁾ tutan «**mevâcibler**»inin **İbrahim Bey**'in zimmetinde kalan 1015 ve 1016 sene-lerine alt «**bâki**» den verilmesi emredilmektedir.

Her bir kıstı 1300 guruşdan 14.300 guruş tutan Erzurum kalesi müstahfızlarının toplam mevâciblerinden 362,5 guruşu **Abdullah Kethüda**'ya 26 Nisan 1608 (10 Muharrem 1017)'de «**harclık tarikiyle**» teslim olunmuştur. Geri kalan 13.937,5 guruşun **İbrahim Bey** tarafından ödenerek karşılığında fermanın arkasına (zahrına) **hüccet** yazdırılması buyurulmaktadır. Bu hüccetler, «**hîn-i muhasebede**», yani dönem sonu hesap işlemleri görülürken ibraz edilecektir.

Fermânda belirtildiği şekilde **İbrahim Bey** 13.937,5 guruşu ödemiştir. Bunu fermânın arkasındaki kayıtlardan öğreniyoruz. Burada kimlere hangi miktarlarda ödeme yapıldığı da kaydedilmiştir.

Defterdeki son kayıtlardan **İbrahim Bey**'in 3 yıllık eminlik müddeti sonunda toplam 4.525.048 akça ödemede bulunduğu geriye 1.234.052 akça

(15) Ferman evâsıt-ı Muharrem 1017 tarihini taşıdığına göre **Kuyucu Murad Paşa**'nın Haleb'de bulunduğu sırada yazılmış olması lâzım. Bkz. İ.H. Danişmend, **aynı eser**, III, s. 250.

(16) 3 aylık ulufeye 1 kıst denmektedir. Bkz. **Ekler**, ferman sureti.

«bâkî» kaldığı, bundan 1.115.360 akça tutan Erzurum kalesi müstahfızlarının mevacibleri düşülünce 118.662 akça borcu kaldığı görülmektedir. Bu rakamlar 1014 yılı başından 1016 yılı sonuna kadar olan dönem için geçerlidir. Telhiste **İbrahim Bey**'in 4 yıllık emaneti sonunda 934.441 akça borcu kaldığı belirtildiğine göre, bunun 815.779 akçası 1017 yılına ait olmalıdır. Her nedense defterde 1017 yılına ait hesaplamalar yer almamaktadır. Gerçi defterin 8. sayfasında 4 yıllık süre esas alınarak hesaplamada bulunulmuştur. Fakat 1014-1016 yılları arasında olduğu gibi ödemeler ve tevdiatla ilgili teferruatlı bilgi ve tarihe rastlanmamaktadır. Belki de 1017 yılına ait hesaplamalar başka bir yere kaydedilmiş olabilir. Çünkü elimizdeki defterin hangi tarihte düzenlenmiş olduğunu, yani **İbrahim Bey**'in muhasebesinin ne zaman görüldüğünü bilemiyoruz. Defterde bunu açıklığa kavuşturan bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak telhiste **Kuyucu Murad Paşa**'dan merhum diye sözedildiğine bakılırsa bu tarih 5 Ağustos 1611'den sonra olmalıdır⁽¹⁷⁾.

Öte yandan 2 Eylül 1610 (13 C.âhir 1019) tarihli **Kuyucu Murad Paşa**'nın şark serdarlığı sırasında tutulmuş olan Ahkam Defterindeki bir hüküm kaydına göre, bu tarihe kadar **İbrahim Bey**'in muhasebesi görülmemiştir⁽¹⁸⁾. Söz konusu hüküm bu sırada Diyarbekir Beylerbeyisi olan **Nasuh Paşa**'ya yazılmıştır. **Nasuh Paşa**, «**zimmetinde mal-ı mirî vardır**» diyerek **İbrahim Bey**'in çiftlikleri ve oğullarının zeameti mahsullerine müdahale etmiştir⁽¹⁹⁾.

Bunun üzerine **İbrahim Bey**, henüz hesabı kapatmadığını, muhasebesinin vezir-i âzam **Murad Paşa**'nın verdiği berat mücibince ordu-yı hümûyunda görüldükten sonra «**kat'ı alaka**» edeceğini belirterek çiftlikleri ve oğullarının zeameti mahsullerine müdahale olunmamasını rica etmiştir. Vezir-i âzam **Kuyucu Murad Paşa**, bu durumda **Nasuh Paşa**'ya **İbrahim Bey**'in çiftlikleri ve oğullarının zeameti mahsullerine dokunulmamasını emretmiştir.

Burada yayınladığımız İcmâl Muhasebe Defteri'nden mukataa olarak işletilen devlet gelirlerinin hazineye alınış biçimi konusunda verdiği bilgiler göz önüne alınarak Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan vergi toplama düzeni ve devlet giderlerinin karşılanış şekli hususunda önemli bazı sonuçlar çıkarılabileceğini tahmin ediyoruz. Ancak, belirli bir sancağa ait vergi geliri, bunların tahsili ve hazineye intikali konularında, tahrirlerin yapılmadığı XVII. yüzyılda, esaslı sonuçlara ulaşabilmek için, arşivlerimizde

(17) **Kuyucu Murad Paşa** bu tarihte Diyarbekir'de ölmüştür. Bkz. Danişmend, aynı eser, s. 261.

(18) BA, MM 3260, s. 103.

(19) Bu sırada **İbrahim Bey**, Kırşehir Sancakbeyidir. (Bkz. MM 3260, aynı yer). Onun ne zaman bu göreve tayin edildiğini belirleyemiyoruz. Ancak bunun henüz Harput mukataası ile ilgisi kesilmeden olduğu anlaşılmaktadır.

bulunan diğer vesikaların da sabırla taranması ve müteselsil ve müteferrik birçok belgenin incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü teorik olarak, mahiyeti bilinen birçok hususun, uygulamada, siyasi ve sosyal şartların ortaya çıkardığı zaruretler yüzünden çok farklı surette tezahür ettiği konuyla uğraşanlarca bilinmektedir.

E K L E R

BA, MM 7287, s. 6

Der-zamân-ı İbrahim Bey mîr-İlvâ-yı Harpurt 'an kıst-ı Mukâta'ât ve maktû'ât ve âdet-i ağnam ve cizye-i gebrân-ı vilâyet-i mezbûre 'an gurre-i Muharremi'l-harâm sene 1014 ilâ sene-i kâmile.

Fî sene-i kâmile, 'an guruş-ı tam 24.000 aded bi-hesâb :	1.920.000 (akça).
Minhâ	
Teslim-i be hızâne-i ordu-yı hümâyûn bi'd-defa'ât	1.108.466 (akça)
Nakd fî 16 Zî'l-hicce sene 1013 'an yed-i 'Ali Subaşı merdum-ı Ca'fer sikke-i hasene	2.000
bi-hesâb	236.000 (akça)
Nakd fî 21 Rebi'ü'l-âhir sene 1014	472.000 (akça)
sikke-i hasane	4.000
Nakd fî 22 şa'bân sene-i mezbûre	78.666 (akça)
sikke-i hasane	666
guruş-ı tam aded	1
Nakd fî 3 Ramazâni'l-mübârek sene-i mezbûre	8.000 (akça)
Nakd fî 2 Şevvâli'l-mükerrem sene-i mezbûre sikke-i hasane	800
bi-hesâb	94.400 (akça)
Nakd fî 3 Şevvâli'l-mükerrem sene-i mezbûre sikke-i hasane	1.000
bi-hesâb	118.000 (akça)
Nakd fî 22 Şevvâli'l-mükerrem sene-i mezbûre guruş-ı tam aded	1.300
bi-hesâb	101.400 (akça)
El-bâki	811.534 (akça)
bi-hesâb guruş-ı tam aded fî 78	10.404

Zikr olunan teslimâtdan dâ'adâ sene 1013 Recebinin yirmi üçüncü günü iki bin guruş peşîn-dâhil-i hazîne olmuştur. Kânun-ı kadîm üzere sene âhirinde deynine mahsûb olundukda sekiz bin dört yüz dört guruş bâkî kalur. Tahrîren fi 27 Şevvâli'l-mükerrem sene erbaa öşrin ve elf. (imza).

BA, MM 7287, s. 7

'Arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki,
sâbıkâ Harput Sancağı beyi olub Harput mukâta'âtına bundan akdem bin on dört Muharremi'l-harâmının guresinden bin on yedi Zi'l-hiccesinin gâyetine gelince her sene yirmi dört bin guruş dâhil-i hazîne itmek üzere emîn ve nâzır olan İbrahim Bey kullarının dört senede doksan altı bin guruş maktu'u olub meblağ-ı mezbûrdan tevârih-i muhtelifle ile Diyarbekir hazînesine otuz iki bin beş yüz guruş ve serdâr-ı sâbık Sinan Paşa zamânında sefer-i hümâyûn hazînesine on bir yük yirmi dört bin altı yüz seksen üç akça ve serdâr-ı sâbık merhûm vezir-i âzam Murâd Paşa zamânında Haleb'de üç yüz doksan üç bin üç yüz on altı akça teslim idüb ve evâmîr-i şerîfe ile Erzurum'un merdân ve 'azeblerinin mevâciblerine on dört yük altmış sekiz bin üç yüz yirmi akça virüb ve evâmîr-i şerîfe ile ba'zı ihrâcâta on bir yük elli dokuz bin iki yüz kırk akça virüb bu takdîrce kiste'lyevm mücebince dokuz yüz otuz dört bin dört yüz kırk akça bâkî lâzım gelür guruş hesâbı üzere on bir nin sekiz yüz guruş olur olbâbda emr-ü fermân sa' âdetlü sultanımındır.

BA, MM 7287, s. 8

İcmâl-i muhâsebe-i İbrâhim Bey mîr-livâ-i Harput ber-müceb-i emr-i şerîf'an gurre-i Muharrem sene 1014 ilâ gâyet-i Zi'lhicce sene 1017.

Beher sene guruş : 24.000
Fî erba'a sinîn : 96.000

Vuzi'â-min-zâlik

Teslîm-i be-hızâne-i Diyarbekir ber-müceb-i tezkere-i Osman Efendi	
defterdâr-ı Diyarbekir	guruş : 32.500
El-bâki	guruş : 63.500
Minhâ	5.080.000 (akça)
Min-zâlike'l-bâki	4.145.559 (akça)
Teslîm-i be-hızâne-i ordu-yı hümâyûn derzamân-ı	
Sinan Paşa	1.124.683 (akça)
Teslîm-i be-hızâne-i ordu-yı hümâyûn derzamân-ı Mu- râd Paşa serdâr ve Abdalbâki Paşa defterdâr	393.316 (akça)
Teslîmât-ı sâire	2.627.560 (akça)
Sahhu'l-bâki	934.441 (akça)

BA, MM 7287, s. 9

İcmâl-i muhâsebe-i İbrâhim Bey mîr-livâ-i Harput sâbık emîn-i mültezîm-i mukâta'ât-ı Harput tâbi-i hazîne-i Diyârbekir 'an gurre-i Muharremi'l-harâm sene 1014 ilâ gâyet-i Zi'l-hicce sene 1016. fî selâse sinîn.

BA, MM 7287, s. 10

İcmâl-i muhâsebe-i mukâta'a-yı Harput der-uhde-i İbrahim Bey mîr-livâ-i Harput tâbi-i eyâlet-i Diyârbekir 'an gurre-i Muharrem sene 1014 ilâ gâyet-i Zi'l-hicce sene 1016.

Ber-mûceb-i şart-ı iltizâm fî selâse sinîn guruş	72.000
bi-hesâb	5.760.000 (akça)
fî sene guruş	24.000
bi-hesâb	1.920.000 (akça)
Vuzi'a-min-zâlik	4.525.048 (akça)
Et-teslîmât-ı be-hızâne-i ordu-yı hümâyûn bi'd-defaât bâ-tevârih-i muhtelif'e 'an akça-i peşîn	6.100
'an hızâne-i âmire fî 23 Receb sene 1013.	

Der-zamân-ı merhûm Cigala-zâde serdâr-ı sâbık ber-mûceb-i sûret-i muhâsebe-i Tâhir Efendi bâ-tevârih-i muhtelif'e.

Nakd fî 16 Cemâziyel-âhir sene 1013'an yed-i All	
Subaşı merdum-ı Ca'fer sikke-i hasene	2.000
bi-hesâb	236.000 (akça)
Nakd fî 21 Zi'lhicce sene 1014 sikke-i hasene	4.000
bi-hesâb	472.000 (akça)
Nakd fî 22 Şa'bân sene 1014	78.666 (akça)
sikke-i hasene	666
guruş-ı kâmile	1
Nakd fî 3 Ramazân sene 1014	8.000 (akça)
Nakd fî 2 Şevvâl sene-i minhu sekke-i hasene	800
bi-hesâb	94.400 (akça)
Nakd 3 Şevvâl sene 1014 sikke-i hasene	1.000
bi-hesâb	118.000 (akça)
Nakd fî 22 Şevvâl sene 1014 guruş	1.300
bi-hesâb	101.400 (akça)
	<hr/>
	1.108.466 (akça)

Der-zamân-ı Abdül-bâkî Paşa defterdâr-ı ordu-yı hümâyûn	
Nakd fî Zi'l-ka'de sene 1016	393.216 (akça)
sikke-i hasene	3.332
Nakdiye	40
Ber-müceb-i sûret-i tahvilât-ı 'an hîzâne-i ordu-yı hümâyûn.	
Nakd fî 15 Zi'lhicce sene 1015	13.277 (akça)
Nakd fî 15 Zi'l-hicce sene 1014	2.920 (akça)
	<hr/>
	16.197 (akça)

Teslîm-i be-hîzâne-i Diyârbekir ber-müceb-i sûret-i tahvilât :

Nakd fî 17 Zi'lhicce sene 1016 'an yed-i	
İbrahim Bey	275.762 (akça)
Nakd fî 18 Zi'lhicce sene 1016 'an yed-i	
Şeyh Emir merdüm-i müşârünileyh	69.859 (akça)
Nakd fî 29 Rebiül-âhir sene 1016'an yed-i	
Mehmed Sarâf(?)	31.676 (akça)
Nakd fî 7 Cemâziye'l-âhir sene 1016 'an yed-i	
Şeyh Emir merdüm-i Ca'fer	17.590 (akça)
Nakd fî 10 Cemâziye'l-âhir sene 1016	3.452 (akça)
Nakd fî 4 Ramazân sene 1016	234.000 (akça)
Nakd fî 4 Ramazân sene 1016	147.053 (akça)
Nakd fî 26 Cemâziye'l-evvel sene 1016	3.394 (akça)
Nakd fî 25 Cemâziye'l-âhir sene 1016	6.088 (akça)
Nakd fî 19 Zi'lhicce sene 1015	147.500 (akça)
Nakd fî 26 Cemâziye'l-evvel sene 1016	17.765 (akça)
	<hr/>
	954.139 (akça)

El-mevâcibât-ı ber-mûceb-i tezâkir-i tevcihât-ı hızâne-i Diyârbekir ve gayrihu

Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı Harput	18.100 (akça)
Mevâcibi merdân ve 'azebân-ı Harput	18.100 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı Harput	18.100 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı Harput	17.995 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı kal'a-i Harput	17.995 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı kal'a-i Harput	18.100 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı kal'a-i Harput	17.995 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı kal'a-i Harput	16.862 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı Harput	18.100 (akça)
Mevâcib-i merdân ve 'azebân-ı kal'a-i Harput	21.558 (akça)
Mevâcib-i 'azebân-ı kal'a-i Harput ber mûceb-i sûreti emr-i şerif ve bâ-tezkere-i Behrâm Ağa ve Hasan kethüdâ-i Ca'fer-i mezbûr guruş 2400, bi-hesâb	192.000 (akça)
Mevâcib-i duâguyân	6.894 (akça)
Mevâcib-i Ali Hasan 'an serâhîn-i hassa fî yevm 11 vâcib-i Masar sene 1014 ve Recep ve Masar sene 1015 ber-mûceb-i emr-i şerif	2.920 (akça)
Mevâcib-i 'azebân-ı kal'a-i Erzurum ber-mûceb-i emr-i şerif guruş 4.412 bi hesâb	352.960 (akça)
	737.310 (akça)

Teslimât-ı sâire

Teslîm-i be-anbar-ı âmire-i kal'a-i Erzurum bâ-fermân-ı âli ber-mûceb-i tezkere-i Yûsuf Efendi defterdâr-ı hazîne-i Erzurum kile-i İstanbulî fî 180 bi-hesâb	551.520 (akça)
Buğday mikdârı sahîhdir lâkin kıymeti için sicil bu- yurulmuştur.	
Teslîm-i be-Kalender sârbân ve Veli ve Hamza 'an sârbânân-ı hassa berâyı bahâ-i rahthâ ve mevâcib ve harc-ı sâire ber-mûceb-i emr-i şerif dâde fermûde	200.000 (akça)
Teslîm-i be-Süleymân kethüdâ-i silâhdârân berâ-yı mevâcib guruş 4.000 bi-hesâb	320.000 (akça)
Be-cihet-i guzât berâ-yı mühimmât-ı şütürân der- vakt-i nakl-i zahîre 'an Harput ilâ Erzurum ber-mûceb-i emr-i şerif guzât-ı Ref' (?) guruş 1060 bi-hesâb	84.800 (akça)
El-bâkî	1.234.052 (akça)

Be-cihet-i teslîm-i 'azebân ve merdân-ı kal'a-i Erzurum ber-mûceb-i emr-i şerîf gurusu	13.937,5
bi-hesâb	1.115.360 (akça)
El-bâkî	118.662 (akça)

BA, MM 7287, (Fermân)

Kıdvetü'l-ümerâ'il-kirâm 'umdetü'l-küberâ'il-fihâm zu'l-kadr ve'l-ihtirâm el-muhtass bi-mezîd-i 'inâyetü'l-meliki'l-'allâm Harpurt Sancağı beyi İbrâhîm zîde 'izzehu tevkî-i refî-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki, Erzurum kal'ası müstahfızları kethüdâsı olan 'Abdullah hâlâ ordu-yı hümâyûnuma gelüb 'arz-ı hâl sunub zıkr olunan müstahfızlar üzerlerine edâsı lââzım olan hizmetlerin gereği gibi edâ idüp hıfz-u hırâsetde kusuûrları olmayub mevcûdlar olub müstahakk oldukları mevâcibleri bakâyâdan salınub ifnâ ile haklaşırılar iken re'âyâ ve berâyâ Celâlî ve eşkiyânın te'addilerine tahammül idemeyüb perâkende ve perişân olmaları ile tahsîl olunamayub olunanlar dahi mevâciblerin ihâta eylememek ile on bir kıst mevâcibleri bâkî kaldığı ecilden nafaka ve kisveleri tedârikine kâdir olmayub perâkende ve perişân olmağa yüz tutmuşlardır şöyle ki min-ba'd müstahakk oldukları mevâcibleri nakidden virilürse her bir mevâcib müstahakk oldukları üç bin gurusu alınmayub ifnâ ve havâlât mâbeynlerinde zâyi' olmakdan bin üç yüz gurusu kabûl eylemeğe yoldaşlarını râzı iderim diyü bildirüb vech-i meşrûh üzre emr-i şerîfim taleb eylemeğin Halep hazînesinde vââki' Mukâbele Defterlerine nazar olundukda Erzurum kal'asının dört yüz on sekiz nefer mevcûd müstahfızlarının bin on Recec'i ve bin on dört Masar ve Recec ve Reşen ve Lezez ve bin on beş Masar ve Recec ve Reşen ve Lezez ve bin on altı Masar ve Recec mevâcibleri ki cem'an on bir kıs mevâcib olur ki her bir kıstı bin üç yüz gurusundan on dört bin üç yüz gurusu ider meblağ-ı mezbûrun üç yüz altmış iki buçuk gurusu mezbûr 'Abdullah kethüdâyâ harçlık tarîkiyle bin on yedi Muharremi'l-harâmının onuncu gününden teslîm olunub on üç bin dokuz yüz on yedi buçuk gurusları bâkî idüğü mastûr ve mukayyed bulunmağın cedîd mevâcibleri ki bin on altı Reşen'idir Erzurum hazînesinden ber-vechi nakd virilüb ve vech-i meşrûh üzre zıkr olunan güzeşte mevâcibleri ki, on üç bin dokuz yüz otuz yedi buçuk gurusu ider bin on beş ve bin on altı senesinden zimmetinde kalan bâkîden virüb edâ itmek emr idüb buyurdum ki, hükm-i şerîfim vardukda bu bâbda sâdir olan emr-i şerîfim mûcebince 'amel idüb dahi mezbûrân müstahfızların vech-i meşrûh üzre cedîd mevâcibleri ki, bin on altı Reşenidir, Erzurum hazînesinden ber-vechi nakd virilüb zıkr olunan güzeşte mevâcibleri ki, on üç bin dokuz yüz otuz yedi buçuk gurusu ider, meblağ-ı mezbûru bin on beş

ve bin on altı senesinden zimmetinde kalan bâkîden virüp edâ idüb bir akça ve bir habbelerin alıkomıyasın ve meblağ-ı mezbûru bi't-temâm virüp edâ eyledikten sonra işbu hükm-i şerifimin zahrına hüccet yazdırub alub hıfz eyliyesin ki, hîn-i muhâsebede ibrâz eyledikde mahallinde mahsûb kı-lına ve bi'lcümle zikr olunan müstahfızların işbu emr-i celilü'l-kadrimde ta'yîn ve takdîm olunduğu üzre güzeşte mevâciblerin edâda nev'i-i ta'lil ve müsâhele eylemekle nice yoldaşlar ile kethüdâların bekletdirüb bu sebeple kal'a hâlî kalub 'inden billahi te'âlâ düşmen tarafından zarar müte-rettib olmadan be-gâyet hazer eyliysiz. Şöyle bilesiz 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasız. Tahrîren fi evâsıt-ı(?) şehr-i Muharremi'l-harâm, sene seb'a ve 'aşer ve elf.

Bi-makâm-ı mahrûse-i Halep

(Fermânın arkası)

Mezkûr 'Abdi kethüdâya ve Veli Çavuşa teslim guruş guruş	300
Piyâle Bey'den teslim guruş	1.000
<hr/>	
Cem'an	1.300
Def'a 'an yed-i Kaya Çelebi guruş	500
Def'a 'an yed-i Kaya Çelebi guruş	500
Def'a 'an yed-i mezbûr guruş	500
Def'a 'an yed-i mezbûr guruş	650
Def'a 'an yed-i mezbûr guruş	100
<hr/>	
	3.550
'an yed-i sâhib-i devlet (guruş)	2.456
<hr/>	
nakd guruş	6.006
Bahâ-i be-teslîm-i Cebecibaşı	480
Kahve (bir kelime okunamadı)	28
Latif Çelebi'ye teslim	200
Yûsuf Kethüdâ'ya	100
<hr/>	
	6.814
Bey hazretlerinin memhûr tezkeresi virilmiştir	7.123,5
ki ba'dehu hesâblarına mahsûb idesüz.	
<hr/>	
	13.937,5

(İmza)